

Η ζωγραφική παράδοση στην παράσταση του Αριστοτέλη σε βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς ναούς του Βαλκανικού χώρου (2ο μέρος) (Δρ Θεοχάρης Προβατάκης)

[/ Πεμπτούσια](#)

[Για το πρώτο μέρος της δημοσίευσης βλέπε εδώ](#)

Στο μικρό νησάκι της λίμνης των Ιωαννίνων (8) στο νάρθηκα του καθολικού της Μονής Αγίου Νικολάου του Σπανού την επωνομαζόμενη Φιλανθρωπινών εικονογραφήθηκαν το 1560 μ.Χ. επτά φιλόσοφοι με την προσωνομία »Έλλην» (Έλλην Πλάτων, Έλλην Απολλώνιος, Έλλην Σόλων, Έλλην Αριστοτέλης, Έλλην Πλούταρχος Έλλην Θουκυδίδης και Έλλην Χίλων), μεταξύ των οποίων και ο Αριστοτέλης. Με υψωμένο το χέρι σε στάση ομιλίας εικονίζεται οξυγένης με πλούσια και μακρά κόμη και με σαρίκι στο κεφάλι. Το βλέμμα του δείχνει βαθιά σκέψη. Αν κρατούσε με το αριστερό ειλητάριο δεν μπορεί να διαπιστωθεί ένεκα των μεταγενεστέρων προσθηκών, επιδιορθώσεων και επισκευών του τμήματος που παριστάνεται ο Αριστοτέλης.

Εικ .4. Ο Αριστοτέλης και άλλοι φιλόσοφοι της αρχαιότητας. Τοιχογραφία Μονής Φιλανθρωπινών (Αγίου Νικολάου του Σπανού), Ιωάννινα, έτους 1560.

Στο παρεκκλήσι της Παναγίας της Πορταΐτισσας στη Μονή Ιβήρων του Αγίου Όρους (9) σώζονται από το 1683 (10) εικόνες επτά Ελλήνων της αρχαιότητας με διάφορες επωνυμίες (Σόλων ο Αθηναίος, Χυλ ο Φιλολόγος, Πλάτων, Αριστοτέλης ο σοφός, Σοφοκλής, Θουκυδίδης, Πλούταρχος}. Μεταξύ των οποίων ο Αριστοτέλης με πολλές φθορές, προσθέσεις και επιζωγραφήσεις. Ο Αριστοτέλης εικονίζεται ως Προφήτης, γέρων οξυγένης, με σαρίκι και πλούσια μαλλιά. Φορεί πτυχωτό χειριδωτό χιτώνα με στραμένο κατά 3/4 το βλέμμα του προς τα δεξιά. Με το δεξί χέρι δείχνει το ανοιγμένο ειλητάριο που κρατεί με το αριστερά του χέρι το οποίο γράφει «Ακάματος φύσις Θεού γέννησις εξ αυτού γαρ ο αυτός ουσιούται λόγος».

Εικ. 5. «Η Σχολή των Αθηνών», όπου στο κέντρο εικονίζεται μεταξύ άλλων ο Αριστοτέλης.
Τοιχογραφία του Raffaello, Βατικανό, Ρώμη, έτους 1510 .

Στο ναό του Προφήτη Ηλία Σιάτιστας και μάλιστα στη μεσημβρινή πλευρά του γυναικωνίτη κάτω ακριβώς από τις εικονογραφικές συνθέσεις των προφητών ιστορήθησαν το 1744 μ.Χ. έξι (6) σοφοί της αρχαιότητας (ο σοφός Σόλων, ο σοφός Πλούταρχος, ο σοφός Πλάτων, ο σοφός Αριστοτέλης, ο σοφός Θουκυδίδης και η σοφή Σιβύλλα), μεταξύ των οποίων ο Αριστοτέλης. Φορεί χιτώνα, σαρίκι και πτυχωτό μανδύα και έχει πλούσια γενειάδα. Στο ανεπτυγμένο ειλητάριο που κρατεί με το αριστερό και δείχνει με το δεξί χέρι γράφει: «Ακάματα φύσις Θεού γέννησις. Έξ αυτού γαρ ο αυτός ουσιούται λόγος».

Στο ναό του Αγίου Γεωργίου Νεγάδων Ζαγορίου που κτίστηκε και ιστορήθηκε το 1792, στο αριστερό κλίτος και μάλιστα στις πλάγιες επιφάνειες του τετάρτου από το ιερό Βήμα παραθύρου οι Φιλόσοφοι Αριστοτέλης και Πλούταρχος. Ο Αριστοτέλης εικονίζεται με λεπτή έκφραση ολόσωμοι, με ιδιότυπη υστεροβυζαντινή αμφίεση οξυγένης, με πίο και πλούσια κόμη. Με τα δυο του χέρια κρατεί ανοικτό ειλητάριο το οποίο γράφει: «Ακάματα φύσει Θεού γέννησιν έξ ανθρώπου γαρ δ' αυτός ουσιούται λόγος».

Εικ. 7. Σοφοί της ελληνικής αρχαιότητας, όπως εικονίζονται στο ναό του Προφήτη Ηλία Σιάτιστας. Τοιχογραφία έτους 1744.

Απ' τις άλλες ζωγραφικές παραστάσεις του Αριστοτέλη που βρίσκονται σε ναούς και μοναστήρια έξω από τα σημερινά γεωγραφικά όρια της χώρας μας σημειώνουμε πολύ σύντομα τις ακόλουθες:

Στην Κωνσταντινούπολη διατηρήθηκαν ως τα μέσα του περασμένου αιώνα εικόνες φιλοσόφων στο Σουλού Μοναστήρι που κατείχαν οι Αρμένιοι. Ατυχώς όμως πυρκαϊά κατέστρεψε τελείως το καθολικό και επομένως και της παραστάσεις των αρχαίων Ελλήνων Φιλοσόφων.

Στη Μονή Πετριτζονίτισας (Μπάτσκοβο) (13) της Βουλγαρίας που απέχει τριάντα χιλιόμετρα νότια από τη Φιλιπούπολη και μάλιστα στην Τράπεζα, που ιστορήθηκε το 1643 μ.Χ. παριστάνονται σε φυσικά μέγεθος και με ελληνικές επιγραφές δώδεκα (12) φιλόσοφοι της κλασικής ελληνικής αρχαιότητας (ο σοφός Σωκράτης, ο σοφός Κλεομένης, ο σοφός Ηράκλειτος, ο σοφός Διογένης, ο σοφός Οδωνέριστος, ο σοφός Αριστοφάνης, ο σοφός Οκύαρος (;) ο σοφός Αριστοτέλης, ο σοφός Γαληνός, η σοφή Σίβυλλα, ο σοφός Πλάτων κ.ά.. μεταξύ των οποίων ο Αριστοτέλης. Ο ζωγράφος, που προφανώς αν κρίνουμε από τις επιγραφές ήταν Έλληνας,

παρουσίασε αριστοτεχνικά τη Ρίζα του Ιεσσαί και κάτω ακριβώς από τους προφήτες δεξιά και αριστερά ιστόρησε όρθιους, ολόσωμους και με όλη τους τη μεγαλοπρέπεια τους σοφούς της αρχαιότητας. Ο Αριστοτέλης που εικονίζεται μεσήλικας φορεί βαθύ κόκκινο χειριδωτό χιτώνα με κεντητά επιμάνικα και μανδύα πορπούμενο στον αριστερό ώμο. Στο κεφάλι φορεί χρυσοποίκιλτο στέμμα, το δεξί του χέρι είναι σηκωμένο σε στάση ομιλίας ενώ με το αριστερό κρατεί ανοικτό ειλητάριο που γράφει: «Εν ταις ημέραις εκείναις της Αγίας Τριάδος λάμψει επί πάσαν την κτίσιν».

Εικ. 8. Ο Αριστοτέλης.

Τοιχογραφία ναού Προφήτη Ηλία
Σιάτιστας, έτους 1744.

Στο ναό της Γέννησης του Χριστού στο Arbanassi της Βουλγαρίας που κτίστηκε το 1681 μ .Χ., εικονίζεται στο βόρειο τοίχο του ναού η ρίζα του Ιεσσαί, όπου και οι σοφοί της αρχαιότητας (Όμηρος, Αριστοτέλης, Γαληνός, Σιββίλη, Πλάτων, Πλούταρχος, Σωκράτης, Πυθαγόρας, η Ικαλήτις (;) ο Σόλων κ.ά., μεταξύ των οποίων ο Αριστοτέλης. Όλοι έχουν ελληνικές επιγραφές και κρατούν αναπτυγμένα ειλητάρια με γνωστές από άλλες παραστάσεις σε ελληνικά κείμενα (14).

Όσο, τέλος, για τις παραστάσεις του Αριστοτέλη σε ναούς και μοναστήρια της Μικράς Ασίας, της Παλαιστίνης, της Ιταλίας, της Σικελίας, της Ρουμανίας, της Ρωσίας, και της Γερμανίας δεν κάνουμε λόγο γιατί ανήκουν έξω από το θέμα μας (15).

Σημειώσεις

8. Μοναστικό κέντρο το νησάκι της λίμνης των Ιωαννίνων μετά έξι (6) μοναστήρια του από τον 13ο ακόμη αιώνα - εποχή του Δεσποτάτου της Ηπείρου γνωρίζει μια εξαιρετική άνθηση στο 16ο αι. Οι παλιοί ναοί επισκευάζονται, μεγαλώνουν και διακοσμούνται με τοιχογραφίες από τον πλούσιο δεσποτικό, θεομητορικό και λειτουργικό κύκλο της Ορθοδοξίας . Παράλληλα καινούργια μοναστήρια κτίζονται και ονομαστά σχολεία λειτουργούν σύμφωνα με την παράδοση κάτω από τη φροντίδα των μοναστηριών. Σήμερα το καθολικό του Αγ. Νικολάου του Σπανού παρουσιάζεται σαν μια μικρή βασιλική, όπου ο κυρίως ναός είναι σκεπασμένος με θόλο και στον ανατολικό επίπεδο εξωτερικό τοίχο διαθέει αψίδα εγγεγραμμένη. Ο κυρίως ναός είναι κτισμένος σύμφωνα με επιγραφή το 1292 μ.Χ. από τον ιερέα Μιχαήλ Φιλανθρωπινό, οικονόμο της Μητρόπολης Ιωαννίνων. Το 1542 με τις φροντίδες ενός άλλου Φιλανθρωπινού του Ιωάσαφ και των μαθητών του επισκέυασε, υπερύψωσε και διακόσμησε τον κυρίως ναό τον οποίο και επεξέτεινε το 1560 με τρεις εξωνάρθηκες στη βόρεια, δυτική και νότια πλευρά, τους οποίους και τοιχογράφησε. Πρβλ. Θανάση Παλιούρα, Μεταβυζαντινή ζωγραφική, επιλογή άρθρων για τους φοιτητές. Ιωάννινα 1981.

9. Θωμά Προβατάκη, όπου ποροπάνω, σελ. 42 κ.εξ. Προβλ. Θεοχ. Προβατάκη, όπου παραπάνω, σελ. 119 κ. εξ.

10. Πρβλ. Millet G., Pargoire J., Petit L., Recueil des inscriptions chretiennes de l'Athos, Iere Partte, Paris 1904, σελ. 83.

11. Ο ναός του Προφήτη Ηλία κτίστηκε το 1742 στη Σιάτιστα και ιστορήθηκε το 1744 μ.Χ. όπως βεβαιώνει επιγραφή που υπάρχει στο υπέρθυρο του νάρθηκα η οποία γράφει: «Έν έτει ΑΨΜΔ κατά μήνα Δεκέμβριον ιστορήθη ο νάρθηξ ούτος διακατέχοντας την ποιμαντορικήν ράβδον και διευθύνοντος ασφαλώς τούς οίακας Σισανίου Μακαριωτάτου Κυρίου Ζωσιμα. Διά μεν δαπάνης και αναλωμάτων των τιμιωτάτων Κυρ Χατζή Μιχάλη Κώτζη Μίσιου και Κυρ Αργύρη Πείου Κώτζη (-)ύλαβου(;)»

12. Κωνσταντίνου Σπετσιέρη, όπου παραπάνω, σελ. 415 κ.εξ.

13. Η Μονή Πετριτζονίτισσας (Μπάτσκοβο) που βρίσκεται 30 χιλ. νότια από τη Φιλιπούπολη και 12 νοτιοδυτικά από τη Στενήμαχο κτίστηκε το 1084 μ.Χ., από τον Ίβηρα, μεγάλο Δομέστικο της Δύσης Γρηγόριο Πακουριανό που έδρασε στα χρόνια Αλεξίου του Κομνηνού, και αφιερώθηκε στην Κοίμηση της Θεοτόκου την επωνομαζόμενη Πετριτζού από το σωζόμενο ιδρυτικό τυπικό της. Σήμερα ονομάζεται Μονή Μπατσκόβου που πήρε από την ονομασία του πλησιέστερου

βουλγαρικού χωριού. Η Μονή στο πέρασμα των αιώνων δέχτηκε επιδρομές και καταστροφές, τόσο από τους Σταυροφόρους όσο και από τους Τούρκους για να ανοικοδομηθεί εκ νέου από Έλληνες με βάση το παλαιό της σχέδιο. Έτσι σύμφωνα με μια επιγραφή ο κεντρικός ναός κτίστηκε το 1604 μ.Χ. και τιμάται στο όνομα της Αγίας Τριάδας. Το 1623 μ.Χ. κτίστηκε η Τράπεζα και το 1643 μ.Χ. ιστορήθηκε. Το ότι η Μονή είχε αποβεί από την ίδρυση της ακόμη κέντρο ελληνικής, φιλοσοφικής και εκκλησιαστικής παιδείας βεβαιώνεται από τον Ίβηρα Ιωάννη τον εκ Πετριτζού ο οποίος μνημονεύεται τον 120 αι. ως διακεκριμένος νεοπλατωνικός. Βλέπε περισσότερα: Β. Σκορδέλη, «Σημειώματα περί της Μονής Βατοκόβου εν Στενημάχω», Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος, τόμος 30ς, Αθήνα 1899, σελ. 354-358, Αποστολίδου Μυρτίλου Κ., «Περί της Μονής της Κοιμήσεως της υπεραγίας Θεοτόκου της Πετριτσονιτίσεως», Θροσκικά. Τόμος 1ος, Αθήνα 1936, σελ. 51-82, Βέη Ν., «Darstellungen altheidnischer Denker und Autoren in der kirchenmalerei der Griechen», Buz. Neugr . Jahrb. 4 (19231, σελ. 124.

14. Grabar A., La peinture religieuse en Bulgarie(Album),Paris 1928, πίνακας IIII.

15. Στη Δύση από την αρχή ακόμη της Αναγέννησης έχουμε μεγάλο αριθμό απεικονίσεων Φιλοσόφων και εκτός των ναών. Γενικός είναι ο πίνακας του Ραφαήλ στο Βατικανό που παριστάνει τη Σχολή των Αθηνών όπου εικονίζονται όλοι οι Έλληνες φιλόσοφοι. Χαρακτηριστικοί ακόμη είναι οι σχετικοί πίνακες, του Bramante (t 1514) που βρίσκεται στην Πινακοθήκη Brera του Μιλάνου, του Correggio (1534) που βρίσκεται στην Πινακοθήκη της Πάρμας, του Davin (1825) που βρίσκεται στο Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης, κ.ά.

(συνεχίζεται)

(απόσπασμα από την εργασία του Θεοχάρη Μιχ. Προβατάκη με τίτλο: Η ζωγραφική παράδοσις της παράστασης του Αριστοτέλη σε βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς ναούς και μοναστήρια στο βαλκανικό χώρο, Πρακτικά του δευτέρου Πανελληνίου Συμποσίου, Κασσάνδρα Χαλκιδικής, 16-18 Οκτωβρίου 1987-1989, Έκδοση Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρείας Χαλκιδικής, Θεσσαλονίκη 1987)